

Szabó Zoltán:

NARRATIVIKAI KUTATÁSOK ROMÁNIÁBAN

1. Bevezetőként tisztázni szeretném, hogy narrációkutatáson csakis valamilyen újabb elmélet alapján végzett vizsgálatot értek, és különös jelentőséget tulajdonítok azoknak az újabb idevágó törekvéseknek, amelyek akár elvileg, akár a konkrét leírásokban a stilus tényével is számolnak. Mindezt azzal okolnám meg, hogy a stilisztika sokat hasznosított a ma már egészen divatosnak tekinthető szövegnyelvészetből, amely ilyen-olyan formájában, ilyen vagy olyan mértékben forrása a narrációelméletnek is. A narratív grammatika és a narratív szemantika fényes bizonyítéka annak, hogy mit köszönhet a narrációelmélet a szövegnyelvészetnek.

2. A narratív vizsgálatok újabb divatjának értékes előzményei vannak a román irodalomtudományban. A nemzetközileg is jól ismert Tudor Vianu hat narratív tényezőt a szépirői stilus története szempontjából megkülönböztető értékűnek tart.¹ Idesorolja a párbeszédet, a tájleírást, a környezethangulat rajzát, a jellemrajzot, a lélektani folyamatok elemzését és a társadalmi helyzet bemutatását. Mind a hat kategóriához a nyelvi elemek eltérő esztétikai funkcióját társítja, és ezek változásaiban látja a szépirői stilus fejlődésének lényegét.

Két évtizeddel korábban megjelent munkájában² a román próza fejlődésének bemutatása során elég sok ilyen tényező vizsgálatával élt.

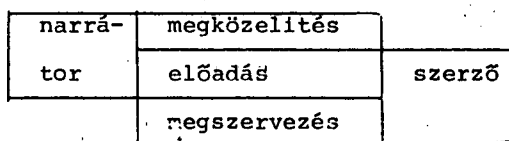
Nem mint előzmény, hanem mint hagyományos módszerű könyv kerül ide Tudor Olteanunak a múlt évben megjelent monográfiája, amelynek tárgya a 19. századi európai regény morfológiája.³ A szóba jöhető irányzattörténeti szempontok mellett Olteanu narratív tényezők szerint is taglalja anyagát. Így az elméleti értékű, leíró jellegű szempontok a diakronia eszközeivel váltak. Pl. a XIX. század közepének nagy eseménye a regény-

beli helyszin térhódítása: a hely az elbeszélés eszközlőjévé, ható erejévé lett, többek között olyan "akadályá", amely a szereplők mozgatásával ellentétben áll. Emellett az "ember és a tárgy" viszonya alapján két lehetőséget feltételez: az egyik a cselekmény semleges keret /amelyben az olvasó maga előtt látja Balzac Párizsát vagy Dickens Londonának utcáit, vendéglőit és házait/, a másik a cselekmény poétikai kerete /amelyben - mint pl. Dickensnél, de főleg Dosztojevszkijnél - a tárgyak szimbólummá válnak/. Ez a kettősség Welleknél és Warrennél a metonimikus és metaforikus keretnek felel meg.

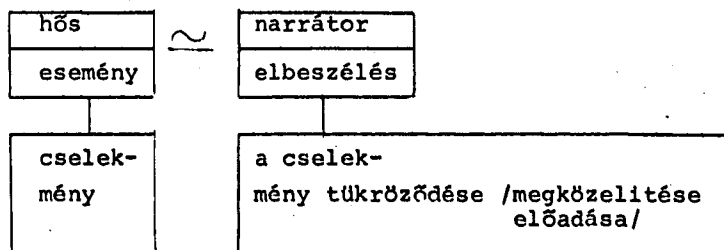
3. A hagyományos és a modern szemlélet átváltási szempontjából ki kell emelnem mint jó szintézist, a hatvanas évek eredményeit összegező munkát, Ion Vladnak a narrációról szóló könyvét.⁴ Kötete azonban nemcsak az eddigi elméleti szakirodalomnak a jól sikerült szintézise, hanem egyuttal a narrációnak világirodalmi és főleg román irodalomtörténeti összefoglalása, az addigi elméleti és módszertani elvek jól sikerült alkalmazása a román irodalomra. Jelentősége éppen abban áll, hogy ugy összegez, hogy a tudományos kutatás fejlődése számára alapoz. Ami ma szárba szökken a román nyelv- és irodalomtudományban, annak kétségkívül egyik forrása és ösztönzője Vlad könyve. Itt most minket nyilván elsősorban abból a szempontból érdekel, hogy milyen forrásokból merített, hogy miből indult ki, milyen elméleteket hasznosított, hogy a narrációkutatás fejlődésének mai jellegét ezzel is magyarázni lehessen. Az alap Propp, Kayser, Staiger és a francia szemiotikusok, Greimas, Barthes.

Ezeket a produktív kezdeményezéseket az egy ideig még ki nem aknázott lehetőség, a szövegnyelvészet /a francia szemiotikusok szerinti szövegelméletek/ irányába viszi tovább Livius Ciocârlie, aki francia irodalomtörténeti adatok alapján azt vizsgálja, hogy az elmúlt két évszázad francia prózája hogyan fejlődött fokozatosan és egyre nagyobb mértékben a költői nyelvhez igazodva, /amely fejlődésben a szerző a költőivé, poétikaivá válást látja/⁵.

4. Sok új szempontot mondhat magáénak Sorin Alexandrescunak 1962-ben megjelent Faulkner-monográfiája.⁶ Magát a faulkneri életmű bemutatását ugyan még eléggé a hagyományos megközelítési mód jellemzi, de a főleg a szereplőkre vonatkozó strukturatipológia /a jenki, a néger, az arisztokrata, stb./ és még inkább a monográfia utolsó előtti, Az elbeszélő című fejezetében, bőven vannak új szempontok, olyanok, amelyek jórészt abból fakadnak, hogy a kiinduló pont az irodalmi műnek texturaként való funkcionális vizsgálata. Ezt a fejezetet három részre tagolja: az epikus esemény /1/ megközelítése, /2/ előadása, /3/ megszervezése. A megközelítésen a narrátor komplex funkcióit érti, azt, hogy hogyan szemléli és értelmezi a cselekményt. E három folyamatot narratív magatartásnak nevezi. Az első kettőt a narrátor, az utolsó kettőt pedig a szerző szférája között osztja el, azaz

A cselekmény előadása - mint látható - a narrátor és a szerző funkcionális körébe egyaránt beletartozik. Lényegében a narrátoré, hisz az ő elbeszélő, de ugyanakkor az íróé is, mert szövetszervezési szerepéből következően olyan értékekkel egészíti ki a képeket vagy az elbeszélés vezérmotívumait, amelyek a regény jelentésegészét alakítják. Persze a narrátor és az író ilyen szerű elkülönítése pusztán metodológiai jellegű, minthogy mindegyik narratív eljárás végső fokon az íróé. Ennek a funkcionális megoszlásnak megfelelően a lehető összefüggéseket egy ennél is tágabb sémában helyezi el:

A megközelítés - mint láttuk - a narrátornak azokból a komplex funkcióiból áll, amelyekben az tükröződik, hogy hogyan szemléli és értelmezi a cselekményt. A cselekmény előadásába az elbeszélésnek a hős és narrátor közötti váltakozása tartozik. Az epikai esemény megszervezésében Alexandrescu elkülöníti az egyidejű, szimultán és az egymást követő, szukcesszív eljárásokat. Az elsőbe sorolja a helyszínt, a jellem- és tájrajzot, a másodikba az események linearitását: az időt, a megelőzést és visszatekintést, valamint az időtlen szövegszerkezetet, és mint-hogy az epikai anyag megszervezését olyan eljárásokkal azonosítja, amelyek segítségével az író sajátos esztétikai funkciókat tud biztosítani, ideszámítja a képet és a vezérmotívumot is.

Kimondottan csak a szereplők közötti viszonyok elemzése a tárgya Alexandrescu egy ugyancsak 1969-ben megjelent tanulmányának.⁷ Az elemzés tárgya Camil Petrescunak 1933-ban kiadott regénye. Az elemzés módját Alexandrescu strukturalistának és szövegsemantikainak tekinti, amelynek alapja a Greimas-féle szemantika. Célja a szereplők közötti viszonyok strukturájának a leírása. A szöveg konkrét szintjén a szereplőket mint lexémákat, az elbeszélés szerkezetének elvont, mély szintjén mint szémák együttesét ragadja meg. Ehhez először megállapítja a regény izotópiáját, amelyből aztán kiemeli a lexémákat, a szereplőket. A többféle lehetőség, a lehető izotópiák közül a morálist választja ki, mert szerinte ennek központi szerepe van a regényben. Az izotópiát jelző szémák ágrajzán ott találjuk +plusszal és - minusszal jelölve a lehető morális tartalmu szémákat /azaz a megkülönböztető jegyeket/, mint pl. azt, hogy szerelem, szenvedély, érdek, eszmény, stb. Mindegyik szereplőnek egy másik szereplőhöz való viszonyát e szémák alapján értelmezi és egy külön táblázatban plusszal és minusszal jelzi is. Kiegészíti ezt a viszonyhálózatot még azzal is, hogy egy-egy szereplői kapcsolat a hat főszereplő felfogásában - vagy ahogyan Alexandrescu nevezi: "perspektívájában" - hogyan fér bele. Ennek alapján írja le külön-külön az egyes szereplőkre jellemző viszonyhálózatot.

5. Gondolom, egészen sajátos területnek tekinthetjük a Solomon Marcustól kifejlesztett és elsősorban a folklórra alkalmazott szemiotikát. Módszerét a jel hagyományos értelemzéséből vezeti le, abból, hogy a jel az a valami, ami valaki számára valamely vonatkozásban valami helyett áll. Ilyen értelemben tekinti munkahipotézisként helyettesítőnek, a tényleges folklór alkotások helyett álló elvont nyelvtudományi és matematikai modelleket, elsősorban a formális nyelveket. Több idevágó tanulmánya közül megvilágító példaként a népmese grammatikájáról írt dolgozatát emelném ki,⁸ amelynek lényege a variáns és invariáns viszonyának, a mese szövege meghosszabbításának, új változatok kialakulásának a generatív grammatikai vizsgálata. Ebben Marcus a rekurzivitás elvére alapoz, hisz ez szabja meg, ez teszi lehetővé és magyarázza meg a hosszabbításokat, a módosításokat, a változatok kialakulását. A vizsgálat számára három szintet állít fel, amelyek között absztrakciós különbségek vannak: esemény szegmentum ---> narratív szegmentum ---> szemantikai jegyek és ebből jut el aztán a generatív grammatikához. A generatív grammatikáról a "grammatika és a vizsgált nyelv" viszonyáról szóló közismert tétele alapján Marcus azt is feltételezi, hogy mindegyik meghosszabbításnak megvan a maga grammatikája, amelyet variáns grammatikának lehet nevezni. Ezek különböző típusai alapján alakítja ki Marcus az ún. paradigmátikus grammatikát. Ez arra is jó, hogy az irodalmi szöveg többértelműségét a szöveg tudományos vizsgálatának igényeivel összhangba lehessen hozni.

6. Érdekes és tanulságos kutatási témátípus a történetivé fejlesztett narráció vizsgálat. Az idevágó vizsgálatok eredményeinek jó részét nem külön tanulmányokban jelentették meg, hanem főleg a román irodalmi nyelv történetének különféle szintéziseiben.⁹ A vizsgálat tárgya rendszerint több nagyobb korszakból alapul vett prózai alkotások szerkezetének, narratív tényezőinek, köztük a háromféle közlésmódnak /a direkt, indirekt és a szabad indírekt stílusnak/ a leírása. Az egymást követő leírásokból, mint sikeres szinkrommetzetekből szépen kikerekedik a fejlődésrajz, a narratív formák története. Mintha Tudor Vianunak már

említett szempontjai valósulnának meg bennük.

7. Idetartozó kutatási témák a magyar irodalomra is vonatkoznak. Tényleges publikációk ugyan még alig vannak, de - gondolom - a végzett munka így sem érdektelen. Jó részük az utóbbi évek magyar stilisztikai vizsgálataiból nőtt ki.

A szóba jöhető dolgozatok közül az egyik Murvai Olga kandidátusi értekezése /A szabad indirekt stílus Kaffka Margit prózájában/, amelynek egyik fejezete a szereplők közötti viszonyokkal foglalkozik szemiotikai, kommunikáció-elméleti alapon. Más témakörből nőnek ki az államvizsgadolgozatok. Hancsics Mária angol-magyar összehasonlító stilisztikai dolgozatként írt Salinger Zabhegyezője és Somogyi Tóth Sándor ifjúsági regényei alapján szemiotikai megközelítésben a szereplők közötti viszony /stilisztikájáról. Gyárfás Gabriella a modern magyar regény /főleg Németh László és Déry Tibor regényei/ alapján, Balla Ilona pedig Jókai Mór családragényei alapján vizsgálta meg a szereplők közötti viszonyok stilisztikai aspektusait. Az említett dolgozatok 1979-ben a Kritérionnál egy tanulmánykötetben jelennek meg.

8. Ennyit röviden és vázlatosan a romániai nyelv- és irodalomtudományi szakirodalomban kifejlődött narrációkutatásról. A kép nyilván nem teljes. Nem kimerítő bemutatásra, bizonyos felfogások és vizsgálatok részletezésére törekedtem, hanem a fő tendenciák, a fő vizsgálati típusok ismertetésére.

Erzählforschung in Rumänien

Die moderne Erzählforschung in Rumänien wurde durch eine Reihe von Studien traditioneller Prägung vorbereitet /Vianu/ in der 60-er Jahren erhielt sie von der internationalen - und zwar vor allem von der französischen - Forschung wichtige Impulse /Ciocarlie, Alexandrescu/. Die Verwendung von mathematischen und linguistischen Verfahren in der Beschreibung der Volksmärchen führte zu der Formulierung einer generativen Grammatik der Märchen /Marcus/. Systematische Untersuchungen über Sprache und Stil der narrativen Formen erbrachten manche strukturell wie geschichtlich relevanten Ergebnisse.

Jegyzetek

- 1 Vianu, Tudor: Etape din dezvoltarea artistică a limbii române, /= A román nyelv művészi fejlődésének állomásai/ Limba și literatura, V.1961
- 2 Vianu, Tudor: Arta prozatorilor români, /= A román prózairók művészete/, București 1941
- 2 Olteanu, Tudor: Morfologia romanului european în secolul al XIX-lea /= Az európai regény morfológiája a XIX. században/, Editura Univers. București 1977
- 4 Vlad, Ion: Povestirea. Destinul unei structuri epice, /= A mese. Egy epikai struktúra sorsa/, Editura Minerva, București 1972
- 5 Ciocârlie, Livius: Realism și devenire poetică în literatura franceză /= A realizmus és a költőivé válás a francia irodalomban/, Editura Facla, Timișoara 1974
- 6 Alexandrescu, Sorin: William Faulkner, Editura pentru Literatură universală, București 1969
- 7 Alexandrescu, Sorin: Analyse structurelle des personnages et conflits dans le roman Patul lui Procust de Camil Petrescu, Cahiers de linguistique théorique et appliquée 6/1969
- 8 Marcus, Solomon - Fotino, Stanca: Grammatica bazmului. Modelarea lingvistică-matematică și aspectele semiotice ale folclorului, în: S. Marcus /szerk./: Semiotica folclorului, Editura Academiei R.S.R. București 1975 /= A tündérmesék grammatikája, in: S. Marcus: A nyelvi szépség matematikája/, Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1977, 337-347
- 9 Diaconescu, Paula: Elemente de istorie a limbii române moderne /= A modern román irodalmi nyelv történetének elemei/, București 1975, Mancaș Mihaela: Istoria limbii române. Perioada modernă /= A román irodalmi nyelv története. A modern kor/, Bucu-

reşti 1974. Uő: Structura naraşiei in perioada roman-
tică /= Az elbeszélés strukturája a romantikus kor-
szakban/ in: Paul Corneă /szerk./: Structuri temati-
ce şi retorico-stilistice in romantismul românesc
/= Tematikai és retorikai-stilisztikai strukturák
a román romantikában/, Bucureşti 1975
Dragoş, Elena: Imaginea figurativă şi structuri
narative in proza lui Liviu Rebreanu /= Alkotóképzé-
let és narratív strukturák Liviu Rebreanu prózájában/,
/sajtó alatt/

¹⁰Eddig megjelent: Murvai, Olga: A szabad függő beszéd, mint
kommunikáció elméleti modell, Nyelv és irodalomtu-
dományi Közlemények 1/1978